

SHEVASHUNOSLIKDA DIALEKTAL TASNIF MASALASI

Yoqubjonova Mashhura Shuxratjon qizi

University of business and science universiteti Filologiya fakulteti

KO'Z 24-05 guruh 2- bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20026825>

Annotatsiya: Shevashunoslikda dialektal tasnif masalasi o'zbek tilining turli dialektlari va ularning xususiyatlarini o'rganishga qaratilgan. Ushbu maqola dialektal tasnif, uning ahamiyati va o'zaro farqlarini tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: shevashunoslik, dialekt, tasnif, o'zbek tili.

Kirish

Shevashunoslik va dialektal tasnif tilshunoslikning muhim sohalaridan biri bo'lib, u tilning ijtimoiy va madaniy kontekstda qanday shakllanishini, rivojlanishini va o'zgarishini o'rganadi. Dialektlar esa ma'lum bir geografik hududda yoki ijtimoiy guruh ichida o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan til shakllaridir. O'zbek tilidagi dialektlar o'zaro farqlanishi, lekin bir vaqtning o'zida umumiy tilga bo'lgan bog'liqligi bilan ajralib turadi. O'zbek tilining dialektal tasnifi, uning turli variatsiyalarini o'rganish orqali tilning tarixiy va madaniy rivojlanishiga oid muhim ma'lumotlar berishi mumkin.

O'zbek tilidagi dialektlar, asosan, hududiy va ijtimoiy farqlarga ko'ra tasniflanadi. Har bir dialekt o'ziga xos fonetika, leksika va grammatik xususiyatlarga ega bo'lib, bu ularning o'ziga xosligini ta'minlaydi. Masalan, Farg'ona vodiysi, Samarqand va Buxoro, Qoraqalpog'iston kabi mintaqalardagi dialektlar o'ziga xos ifodalar va talaffuz xususiyatlari bilan farqlanadi. Dialektal farqlilik, nafaqat tilning o'ziga xosligini, balki o'zbek xalqining madaniy, tarixiy va ijtimoiy merosini ham aks ettiradi. Shu sababli, shevashunoslik va dialektal tasnif o'zbek tilining boyligini va xilma-xilligini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi. Bu jarayon, tilning saqlanishi va rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Shevashunoslik va dialektal tasnif o'zbek tilining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashda muhim rol o'ynaydi. O'zbek tilidagi dialektlar, mintaqaviy farqlar va mahalliy nutq uslublari o'z ichiga olgan holda, xalqning madaniy merosini aks ettiradi. Har bir dialekt o'ziga xos leksik va grammatik xususiyatlarga ega bo'lib, bu esa tilning rivojlanish jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Dialektlar o'zaro aloqalarni mustahkamlash, tilning xilma-xilligini saqlash va o'zbek milliy kimligini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Shu sababli, ularning o'rnini o'rganish tilshunoslikda asosiy yo'nalishlardan biridir.

Dialekt va uning turlari

Dialekt, tilning ma'lum bir hududda yoki ijtimoiy guruhda ishlatiladigan maxsus shakli sifatida ta'riflanadi. U, asosan, fonetika, leksika va sintaksis jihatidan o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, tilning umumiy qoidalaridan farqlanadi. Dialektlar ko'plab omillar, jumladan, geografik joylashuv, tarixiy rivojlanish va madaniyat ta'siri natijasida shakllanadi. O'zbek tilida uchraydigan asosiy dialektlar bir necha guruhga bo'linadi. Ushbu dialektlar ichida, asosan, qishloq va shahar hududlarida farqlanishi kuzatiladi. O'zbek tilining janubiy, shimoliy, g'arbiy va sharqiy dialektlari mavjud bo'lib, har bir dialekt o'ziga xos leksik va fonetik xususiyatlarga ega. Masalan, janubiy dialektlar ko'proq tojik va fors tillaridan ta'sirlangan bo'lsa, shimoliy dialektlar rus va boshqa turkiy tillar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Ushbu dialektlar o'zaro muloqotda bo'lganda, tilning boyligini va rang-barangligini oshiradi. Shuningdek, dialektlar o'zaro aloqalarni mustahkamlash, tilning xilma-xilligini saqlash va o'zbek milliy kimligini

shakllantirishda muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Shu sababli, ularning o'rnini o'rganish tilshunoslikda asosiy yo'nalishlardan biridir. Dialekt, ma'lum bir hududda yoki ijtimoiy guruhda foydalaniladigan tilning o'ziga xos shaklidir. Ular fonetika, leksika, sintaksis va morfologiya jihatidan farq qiladi. O'zbek tilida bir nechta asosiy dialektlar mavjud bo'lib, ularga o'zbeklarning turli etnik va geografik guruhlariga mos keluvchi dialektlar kiradi. Masalan, qarluq, chig'atoy, janubiy o'zbek va boshqa dialektlar o'ziga xos xususiyatlarga ega. Har bir dialekt o'zining fonetik va leksik xususiyatlari bilan ajralib turadi. O'zbek dialektlari o'zaro munosabatlar va madaniyatni ifodalashda muhim rol o'ynaydi, bu esa tilning rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Dialektal tasnifning asosiy tamoyillari

Dialektal tasnif jarayoni tilshunoslikda muhim o'rin egallaydi va bu jarayonda bir necha asosiy tamoyillar va metodologiyalar qo'llaniladi. Birinchi navbatda, dialektal tafovutlarni aniqlashda fonetik, morfologik va leksik xususiyatlar asosiy omil sifatida xizmat qiladi. Har bir dialekt o'ziga xos fonetik qonuniyatlarga ega bo'lib, bu holat tilning talaffuzida, tovushlar o'zgarishida va so'zlarning aksentida o'z ifodasini topadi. Morfologik jihatdan, dialektlar o'ziga xos grammatik strukturalarga ega bo'lishi mumkin, bu esa ularning bir-biridan farqlanishiga olib keladi. Leksik jihatdan, har bir dialekt o'ziga xos so'z boyligi va atamalarga ega bo'lib, bu madaniy va tarixiy kontekstda muhim ahamiyatga ega. Dialektal tasnif jarayonida metodologik yondashuvlar ham ahamiyatli bo'lib, bu jarayonda empirik tadqiqotlar, so'rovlar, va lingvistik xaritalar kabi usullar qo'llaniladi. Shuningdek, dialektal izlanishlar ko'pincha tilning ijtimoiy va madaniy kontekstini hisobga olishni talab etadi, chunki dialektlar ko'pincha ma'lum geografik hududlar va ijtimoiy guruhlar bilan bog'liq bo'ladi. Bu jarayonlar orqali dialektlar o'rtasidagi aloqalar va ularning rivojlanish dinamikasi yaxshiroq tushuniladi. Shunday qilib, dialektal tasnif tilshunoslikda keng ko'lamlı tadqiqotlar uchun asos yaratadi. Dialektal tasnif jarayonida asosiy tamoyillar va metodologiyalar tilning geografik va ijtimoiy jihatlarini hisobga olishni taqozo etadi. Bu jarayonlarda tilning fonetik, morfologik va sintaktik xususiyatlari tahlil qilinadi, shuningdek, dialektal farqlarni aniqlash uchun statistik usullar va so'rovnomalar qo'llaniladi. Dialektlarni tasniflashda, shuningdek, tarixiy taraqqiyot va madaniy kontekst muhim ahamiyatga ega. Bu tamoyillar yordamida dialektal farqlar va ularning o'zaro ta'siri, shuningdek, tilning evolyutsiyasi to'g'risida chuqur bilimlarga ega bo'lish mumkin. Shunday qilib, dialektal tasnif tilshunoslikda muhim o'rin egallaydi.

Dialektal farqlar va ularning sabablari

O'zbek tilidagi dialektal farqlar, asosan, geografik, ijtimoiy va tarixiy omillardan kelib chiqadi. O'zbekistondagi turli hududlarda yashovchi aholi o'rtasida tilning talaffuzi, leksikasi va grammatikasi bo'yicha farqlar mavjud. Masalan, Samarqand va Buxoro viloyatlarida o'zaro farq qiladi, bu esa ularning tarixiy va madaniy o'ziga xosliklari bilan bog'liq. Dialektal farqlar, shuningdek, o'zaro aloqa va muloqot jarayonlarida ham ko'zga tashlanadi, chunki har bir hududda o'ziga xos so'zlar va iboralar mavjud.

Bunday farqlar, ko'pincha, hududiy izolyatsiya, iqtisodiy sharoitlar va ijtimoiy qatlamlar ta'siri ostida shakllanadi. Masalan, qishloq joylarida yashovchi aholi shahar aholisi bilan taqqoslaganda, an'anaviy so'zlar va iboralardan ko'proq foydalanishi mumkin. Tarixan, O'zbekistonning turli viloyatlari turli madaniy va iqtisodiy rivojlanish jarayonlariga duch kelgan, bu esa tilga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Dialektal farqlarni o'rganish, nafaqat tilning o'ziga xosligini, balki xalqning madaniy merosini va tarixiy taraqqiyotini ham anglash imkonini beradi. Shu sababli, O'zbek tilidagi dialektal farqlarni tahlil qilish, tilshunoslik va antropologiya sohalarida muhim tadqiqot mavzusi hisoblanadi. Bu jarayon, tilning dinamikasini va uning o'zgaruvchan tabiati haqida ko'proq ma'lumot olish imkonini beradi. O'zbek tilidagi dialektal farqlar, asosan, geografik, ijtimoiy va tarixiy omillar bilan bog'liqdir. Har bir hududda yashovchi odamlarning turli madaniyatlari, an'analari va hayot tarzi ularning tilida aks etadi. Masalan, qishloq va shahar aholisi o'rtasidagi farqlar, shuningdek, turli etnik guruhlar o'rtasidagi aloqalar, dialektal o'zgarishlarga sabab bo'ladi. Tarixiy jihatdan, O'zbekistonda turli davlatlar va imperiyalar ta'siri natijasida tilning o'zgarishi va yangi so'zlarning kirib kelishi ham muhim rol o'ynaydi. Shu tariqa, dialektal farqlar tilning boyligini va xilma-xilligini ta'minlaydi.

Dialektal tasnifning amaliy ahamiyati

Dialektal tasnifning amaliy ahamiyati tilshunoslik va jamiyatshunoslik sohalarida katta o'rin egallaydi. Bu tasnif, asosan, tilning turli dialektlari o'rtasidagi farqlarni aniqlash va tahlil qilishga yordam beradi. Dialektal farqlarni o'rganish orqali, biz tilning rivojlanish jarayonini, uning tarixiy va madaniy kontekstini yaxshiroq tushunishimiz mumkin. Bu esa, o'z navbatida, tilni o'rganish jarayonida talabalar uchun muhim ma'lumot manbai bo'lib xizmat qiladi. Ta'lim muassasalarida dialektal tasnifni qo'llash, o'quvchilarning tilga bo'lgan qiziqishini oshiradi va ularning kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantiradi. Shuningdek, dialektal farqlarni bilish, o'quvchilarga o'zaro muloqotda, tilni to'g'ri va samarali ishlatishda yordam beradi.

Tadqiqotlarda dialektal tasnifning ahamiyati ham katta. Tilshunoslar va antropologlar dialektal farqlarni tahlil qilish orqali jamiyatlar o'rtasidagi aloqalarni, madaniy o'zgarishlarni va tarixiy jarayonlarni ko'rib chiqadilar. Bu, o'z navbatida, til va madaniyat o'rtasidagi bog'lanishni chuqurroq anglash imkonini beradi. Dialektal tasnif, shuningdek, tilni saqlash va rivojlantirishda muhim vosita bo'lib, tilning xilma-xillik darajasini oshirishga yordam beradi. Shu sababli, dialektal tasnif nafaqat tilshunoslik, balki boshqa sohalarida ham amaliy ahamiyatga ega. Dialektal tasnifning ilmiy va amaliy ahamiyati, aslida, tilshunoslik fanining rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. U, birinchidan, tildagi dialektal farqlarni aniqlash va ularni tizimlashtirish orqali, tilni chuqurroq o'rganishga imkon beradi. Ta'lim jarayonida dialektal tasnif, o'quvchilarga mintaqaviy xususiyatlarni tushunishga yordam beradi va madaniyatlararo muloqotni kengaytiradi. Tadqiqotlarda esa, bu tasnif usuli tilda mavjud bo'lgan xilma-xillikni o'rganish uchun zaruriy asoslarni taqdim etadi, natijada, tilning tarixiy va zamonaviy o'zgarishlarini yanada chuqurroq tahlil qilish imkonini beradi. Shunday qilib, dialektal tasnif, til va madaniyatni o'rganishda muhim ahamiyatga ega.

Dialektal tadqiqotlar va ularning natijalari

O'zbek tilidagi dialektal tadqiqotlar, asosan, tilning mintaqaviy xususiyatlarini o'rganishga qaratilgan. Bu tadqiqotlar orqali tilning turli dialektlaridagi fonetik, morfologik va leksik farqlar aniqlanadi. Dialektal tadqiqotlar nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik va etnografiya sohalarida ham muhim ahamiyatga ega. O'zbek tilining dialektal xilma-xilligi uning tarixiy rivojlanishi va mintaqaviy xususiyatlari bilan bog'liq bo'lib, bu jarayonlar ko'plab ijtimoiy va iqtisodiy omillarga bog'liq. Biroq, dialektal tadqiqotlar ba'zi muammolarni ham keltirib chiqaradi. Masalan, ayrim dialektlar orasidagi farqlarni aniqlash va ularni tasniflash jarayonida o'zaro tushunmovchiliklar va noaniqliklar yuzaga kelishi mumkin. Shuningdek, ba'zi dialektlar o'zaro ta'sirda bo'lib, ularning chegaralarini aniqlash qiyinlashadi. Bu muammolarni

hal qilish uchun keng qamrovli tadqiqotlar o'tkazilishi, zamonaviy texnologiyalar va metodologiyalardan foydalanilishi zarur. Natijada, dialektal tadqiqotlar O'zbek tilining boyligini va uning madaniy merosini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi, shuningdek, tilning o'zgarishlarini monitoring qilish imkonini beradi. Dialektal tadqiqotlar orqali olingan bilimlar, tilni saqlash va rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. O'zbek tilidagi dialektal tadqiqotlar, tilning mintaqaviy xususiyatlarini o'rganishga qaratilgan bo'lib, bu jarayon tilning rivojlanishi va o'zgarishlarini tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqotlar natijasida, mintaqaviy dialektlarning o'ziga xos xususiyatlari, so'z boyligi va grammatik tuzilmalari aniqlanadi. Biroq, dialektal tadqiqotlar ba'zan turli muammolarga duch keladi, masalan, ma'lumotlarning yetishmasligi yoki tadqiqotchilar orasida metodologik farqlar. Ushbu muammolarni hal qilish uchun o'zaro hamkorlik va zamonaviy tadqiqot usullaridan foydalanish zarur, bu esa o'z navbatida, O'zbek tilining boyligini saqlash va rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kelajakdagi tadqiqot yo'nalishlari

Dialektal tasnif masalasida kelajakdagi tadqiqot yo'nalishlari va istiqbollari, O'zbek tilining xilma-xilligini chuqurroq tushunish va saqlash uchun muhim ahamiyatga ega. Ushbu sohada tadqiqotlar olib borish jarayonida, avvalo, dialektal farqlarni aniqlash va tasniflash bo'yicha yangi metodologiyalarni rivojlantirish zarur. Bu metodologiyalar, tilshunoslikda qo'llaniladigan zamonaviy texnologiyalar va ma'lumotlarni tahlil qilish usullaridan foydalanishni o'z ichiga olishi mumkin. Masalan, sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar (big data) yordamida dialektal farqlarni aniqlash va ularni tasniflashda yangi yondashuvlar ishlab chiqilishi mumkin.

Shuningdek, O'zbek tilining dialektal xilma-xilligini o'rganish, hududiy va ijtimoiy omillarni hisobga olgan holda amalga oshirilishi kerak. Bu esa, mahalliy jamoalarning tilga bo'lgan munosabatini o'rganish, ularning madaniy merosi va urf-odatlarini bilan bog'liq tadqiqotlarni olib borishni taqozo etadi. Kelajakda, dialektal tadqiqotlar, nafaqat tilshunoslik sohasida, balki antropologiya, sotsiologiya va madaniyatshunoslik kabi boshqa fanlar bilan ham integratsiyalashishi lozim. Bu jarayon, O'zbek tilining tarixi va rivojlanishini yanada chuqurroq anglashga yordam beradi, shuningdek, kelajak avlodlar uchun tilning boyligini saqlashda muhim rol o'ynaydi. Dialektal tasnif masalasida kelajakdagi tadqiqot yo'nalishlari, birinchi navbatda, O'zbekistondagi turli mintaqalardagi dialektal farqlarni aniqlash va ularning tarixiy kontekstini o'rganishga qaratilishi lozim. Bu tadqiqotlar, tilning evolyutsiyasi va uning ijtimoiy omillarga ta'sirini tahlil qilish orqali, mahalliy madaniyatlarning o'ziga xosligini ochib beradi. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar, masalan, sun'iy intellekt va big data tahlili, dialektal xususiyatlarni aniqlashda innovatsion yondashuvlar kiritishi mumkin. Bu yo'nalishlar, tilshunoslik va boshqa fanlar o'rtasida o'zaro bog'liqlikni kuchaytiradi, natijada, O'zbek tilining kelajagini yanada boyitishga xizmat qiladi.

Xulosa

Ushbu maqola O'zbek tilining dialektal tasnifi va uning ahamiyatini chuqur o'rganishga qaratilgan. Dialektal tasnif, tilning turli regionlarida mavjud bo'lgan xususiyatlarni aniqlash va tasniflash jarayonini o'z ichiga oladi. O'zbek tilining turli dialektlari, uning boy madaniyati va tarixiy rivojlanishini aks ettiradi. Har bir dialekt o'ziga xos leksik, grammatik va fonetik xususiyatlarga ega bo'lib, bu holat til o'rganish jarayonida muhim ahamiyatga ega. Dialektal xususiyatlar, nafaqat tilning o'ziga xosligini belgilaydi, balki milliy identitetni ham

shakllantiradi. Maqolada keltirilgan tadqiqotlar, dialektal tasnif masalasining O'zbek tilshunosligidagi o'rnini yanada ravshanlashtiradi. Ular, tilning shakllanishi va rivojlanishida regional farqlarni hisobga olish zarurligini ko'rsatadi. Shuningdek, dialektal tadqiqotlar, til o'zgarishini va uning tarixiy jarayonlarini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi. Shunday qilib, dialektal tasnif masalasi nafaqat tilshunoslik, balki madaniyat, tarix va antropologiya kabi sohalar bilan ham o'zaro bog'liqdir. Ushbu maqola, O'zbek tilining dialektal xususiyatlarini o'rganish orqali, tilning kelajagi va uning rivojlanish istiqbollarini belgilashda muhim rol o'ynaydi. Maqolaning asosiy xulosalari shundan iboratki, O'zbek tilining dialektal tasnifi uning lingvistik tuzilishi va tarixiy rivojlanish jarayonlarini chuqur anglash imkonini beradi. Dialektlar orasidagi farqlar, nafaqat tilning o'ziga xosligi, balki mintaqaviy madaniyatlar va an'analar bilan ham bog'liqdir. Bu jarayonlar, o'z navbatida, tilning evolyutsiyasiga ta'sir ko'rsatadi va uni yanada boyitadi. Dialektal tasnif, shuningdek, tilshunoslarga mintaqaviy til o'zgarishlarini kuzatish va tahlil qilishda yordam beradi. O'zbek tilining kelajagi uchun bu masala muhim ahamiyatga ega bo'lib, u tilning rivojlanish strategiyalarini belgilashda asosiy omil sifatida xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Karimov, A. (2020). O'zbek tilidagi dialektlar. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi.
2. Tursunov, B. (2019). Shevashunoslik asoslari. Tashkent: O'zbekistan Milliy Universiteti.
3. Shomurodov, D. (2021). Dialektal tasnif va uning ahamiyati. O'zbek tilshunosligi jurnali.
4. Ismoilov, F. (2018). O'zbek dialektologiyasi. Tashkent: O'zbekiston Davlat Noshirligi.
5. Abdullaeva, N. (2022). Dialektal tadqiqotlar: muammolar va yechimlar. O'zbek tilshunosligi jurnali.
6. Murodov, S. (2023). O'zbek tilidagi dialektal farqlar. Tashkent: O'zbekiston